

SAHA (YAKUT) BİLMECELERİNDE GELENEKSEL İNANÇ UNSURLARI

TRADITIONAL BELIEF ELEMENTS IN SAKHA (YAKUT) RIDDLES

Doğan ÇOLAK*

ÖZ: Geçmişten günümüze toplumlar kültürlerini birçok şekilde aktarma yolunu tercih etmişlerdir. Başlangıçta sözlü kültür ortamında olmak üzere, sonraki dönemde sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamında çoğunlukla halk edebiyatı ürünleri vasıtasıyla kültür aktarımı gerçekleştirilmiştir. Halk edebiyatı ürünlerinin bütünü bu aktarıma yardımcı olması bakımından önem arz etmekle birlikte bunların içerisinde özellikle bilmece ayrı bir değerinin olduğu dikkat çekmektedir. Bilmeceler, mecaz gibi temel özelliğe sahip olması, belli kalıplara bağlı olarak sorulması ve tabu sözleri barındırması bakımlarından diğer halk edebiyatı türlerinden ayrılmaktadır. Bilmecelerin bu özelliklerinin ortaya çıkışında özellikle mitik dönemden kalmaları, bünyesinde inanç ve dinî öğeler taşımaları önemli bir yer işgal etmektedir. Bu bakımlardan bilmeceler soru-cevap tekniğine dayalı bir tür gibi görünse de iç bünyesinde derin mitik-dinî katmanlar taşımaktadır. Zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Saha Türklerinin bilmeceleri de içerisinde taşıdığı bol miktarda malzemeyle inanç sistemine dair önemli bir tür olarak görülmektedir. Bu çalışmada bilmece türü üzerine çeşitli araştırmacıların görüş ve tanımlarına yer verildikten sonra bilmecenin mitoloji ile ilişkisine yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Geleneksel Saha inanç sistemi hakkında da bilgilendirmenin yapıldığı çalışmanın inceleme bölümünde Saha Türklerinin geleneksel inancının bilmecelere yansımaları ele alınmıştır. Malzemenin tespiti için Sardana Platonovna Oyuns kaya tarafından 1975 yılında hazırlanan *Saxa Taabırınna* (Saha Bilmeceleri) isimli eser taranmıştır. Konumuzla ilgili tespit edilen bilmeceler tarafımızdan Latin harflerine transkribe edilip Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Cevaplarına göre konu tasnifine tabi tutulan örnekler, ifade ettikleri anlam özelliklerine göre incelenmiştir. Bilmecelere dair bulgular sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saha, Yakut, bilmece, mitoloji, inanç.

ABSTRACTS: From past to present, societies have preferred various ways to transmit their cultures. Initially, primarily through oral culture, and later through oral, written, and electronic culture, cultural transmission has mostly been achieved via folk literature products. While the entirety of folk literature products is important in facilitating this transmission, it is noteworthy that riddles hold a separate value within them. Riddles stand out from other forms of folk literature in terms of having fundamental characteristics like metaphorical language, being asked in certain patterns, and containing taboo words. The emergence of these characteristics of riddles, especially their survival from the mythical period and carrying beliefs and religious elements within them, occupies a significant place. Despite appearing to be a type based on a question-answer technique, riddles carry deep mythological-religious layers within them. The riddles of

* Dr. Öğr. Üyesi-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/Nevşehir-dogan_colak@hotmail.com (Orcid: 0000-0003-3331-7496)

the Sakhas, who have a rich oral tradition, are seen as an important type related to belief systems due to the abundant material they contain. After presenting various researchers' views and definitions on the genre of riddles in this study, a general evaluation regarding the relationship between riddles and mythology was made. In the examination section of the study, which also informs about the traditional Sakha belief system, the reflections of the traditional beliefs of the Sakhas on riddles are discussed. The work includes a scan of the work named "Sakha Riddles" prepared by Sardana Platonovna Oyunskeya in 1975 for the detection of materials. The riddles identified related to our topic were transcribed into Latin letters and translated into Turkish. Examples subjected to classification according to their answers were examined based on their expressive meaning characteristics. Findings regarding the riddles were evaluated in the conclusion section.

Keywords: Sakha, Yakut, riddle, mythology, belief.

Giriş

Halk edebiyatı ürünleri, toplumların kültürlerini ve tarihî zenginliklerini nesilden nesile aktaran önemli dil vasıtalarıdır. Sözlü kültür ürünleri üzerinde yapılan çalışmalarla ele alınan türün ait olduğu topluma dair zengin veriler elde edilebilmektedir. Dolayısıyla bu unsurlar önemli bir hazine olarak toplumların belleklerinde yer etmiş ve günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Korunup asırlardır kuşaklar arasında aktarılan ve toplumların kültürel kodlarını içinde barındıran halk edebiyatı türlerinden biri de bilmecelerdir.

Araştırmacılar tarafından bilmece türü ve özelliklerini ortaya koyan çok sayıda tanım yapılmıştır. Bunlar arasında yaygın olanı Şükrü Elçin'e aittir. Elçin bilmeceyi şu şekilde tanımlamıştır:

Bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri, insan, hayvan ve bitki gibi canlıları, eşyayı, akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir (1989: 1).

Elçin'in genel kabul gören bu tanımında dikkat çektiği "dinî konu ve motifler" ifadeleriyle bilmecelerin inançla ilgili kültürel unsurları da üzerinde taşıyan bir tür olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Çelebioğlu ve Öksüz, Elçin'in yukarıdaki tanımını uygun bulmakla birlikte kendisi de şöyle bir tanım yapmıştır: "Bunlar, mücerret, müşahhas hemen her mevzuuyu, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok manzum ve sual mahiyetinde, söyleyeni meçhul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsulleridir" (1995: 7). Boratav ve Başgöz'ün bilmece tanımında ise şekil unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir: "Bilmece çözüm bekleyen küçük bir sorunun, kalıplaşmış şiirsel bir şekilde ifadesinden meydana gelen bir sözlü edebiyat türüdür" (1974: 2). Bilmecelerle ilgili olarak *Türk Dünyasında Bilmece* adlı doktora tezini hazırlayan Türkyılmaz ise bilmeceyi şu şekilde açıklamıştır:

Bilmece, her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar

üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırıp, manzum veya mensur bir yapı içerisine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını buldurmayı hedefleyerek soran; cevabı ise “çoğu kez” tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş; “pek çoğu” şiirsel bir ifadeye sahip ve “çoğu” kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı hâlde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır (2007: 22).

Çalışmasında çok sayıda tanımı ele aldıktan sonra kendi tanımına yer veren Türkyılmaz'ın bilmece ile ilgili bu ifadeleri, türü tüm yönleriyle niteleyen bir açıklama özelliği taşımaktadır.

Bilmecelerin ortaya çıkmasında mitolojinin oynadığı rol, birçok araştırmacı tarafından tespit edilmiştir. Mitolojiye göre çoğu cismin ruhu vardır ve canlı olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan cisimlere kutsallık atfedilmiş ve ortaya kültler çıkmıştır. Bu kültürlerin her birinin ruhları ve koruyucuları olduğu inancı bulunmaktadır. Kutsal kabul edilen bu varlıklara hakaret edilir veya kötü davranışlarda bulunulursa koruyucu ruhların kişiyi veya onun ait olduğu toplumu cezalandıracağı düşüncesine inanılmıştır (İçel, 2004:192). Şimşek, eski dönemlerde doğayla ilgili olayların olağanüstü olarak değerlendirilmesi nedeniyle bazı inanışlar türediğini ve bununla ilgili olarak insanların bazı varlıkların adlarını söylemekten çekindiklerini, bu çekincenin gizli söylemler doğurduğunu, sembolik ifadelerin ve benzetmelerin ortaya çıkarak bilmecelerin meydana geldiğini belirtmiştir (2003: 224-225). İçel, mitolojinin bilmece ve diğer halk edebiyatı ürünleriyle olan ilişkisini şu şekilde açıklamıştır:

Mitoloji, ilkel insanın dolayısıyla halk muhayyilesinin bir yaratması olarak kabul edilebilir. Halk edebiyatının hiçbir türü ve ürünü günlük hayattan ve inanışlardan bağımsız değildir. Esasen halkın ürünü olan bu edebiyatın ondan birtakım inanışlar ve görüşler alması kadar da tabii bir durum olamaz. İşte bu aşamada mitoloji de işin içerisine girer ve halk edebiyatı türleri içerisinde ya derinlemesine ya da yüzeysel olarak işlenir. Bu mitolojik görüşlere destanlar, masallar, tekerlemeler, bilmeceler, vb. gibi halk edebiyatı ürünlerinde rastlamak mümkündür. Nitekim bilmecelerin kökeni de mitolojiye bağlanmakta ve birçok araştırmacı da bu görüşü kabul etmektedir (2004: 192-193).

Türkyılmaz da mitoloji okulunun birçok üyesinin bilmecelerin mitlerle ilgili olduğu görüşünü taşıdığını kaydederek A. N. Afanasyev, O. F. Miller ve M. A. Rıbnikova'nın bu fikri desteklediklerini belirtmiştir (2009: 42). Yine konuyla ilgili olarak Türkyılmaz, Tietze'nin şu görüşlerini paylaşmıştır:

Bilmecelerin mitolojiyle alakasını kurmaya çalışan araştırmacılardan biri de Tietze'dir. Tietze, Dağda deliman / Suda Süleyman ilk iki mısrasıyla başlayan ve genellikle dört mısralı olan bilmecenin İslami döneme ait olduğu tespitini yapar. Daha sonra

aynı bilmecenin Müslüman olmayan Hakas, Yakut, Tuva, Altay boyları arasındaki varyantlarını gören Tietze, bilmecenin mitolojiyle alakasını kurar. Ona göre Müslüman Türkler arasında ilk mitolojik manasını kaybeden bu bilmecenin ilk iki mısrasında ifade edilenin, eski Türk inanç sisteminde kutsal sayılan dağın ve suyun efendisi anlamına gelmektedir (2009: 43).

Diğer halk edebiyatı ürünleri gibi bilmecelerin de ait olduğu toplumların kültürel kodlarını barındırması, onlardan izler taşıması gayet tabiidir. Bilmecelerin çok eski dönemlerde oluşmuş olmaları onları mitolojiye bağlayan/yaklaştıran önemli bir özelliktir. Mitolojinin geleneksel inançla ilişkisi de bilmecelerle inanç ve din ilişkisini meydana getirmektedir. Sokolov; “Bilmeceler, eski dönemlerde belli bir inanç ve itikatları taşıma görevini yapmış olup bilmece söylemek dinî tasavvurların gizemini açıklama ya da mitolojik tasavvurları betimleme vasıtası olmuştur” diyerek bilmecelerin inanç ve din ile ilişkisinin varlığına vurgu yapmıştır (1938: 217’den aktaran Jureyeva 2014: 87). Ancak bütün bilmeceler için bunu söylemek doğru olmayabilir. Örneğin Saha Türklerinde din konulu bilmecelerin başka kültürlerden etkilenme, onlardan ödünçlemeyle ortaya çıkması veya bilmecelerin sosyal hayat ile olan ilişkisi dolayısıyla geç dönemlerde meydana gelmiş olması muhtemeldir. Sahalarda din konulu bilmecelerin daha çok Hristiyanlık ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu Türk boyunun Hristiyanlaştırılma tarihi 17. yüzyıldan sonrasına tekabül etmektedir. Sahalar Hristiyanlığı, 17. yüzyılın ortalarına doğru bölgeye gelen Ruslar ile tanışmışlardır. Bu döneme kadar geleneksel Türk inancına mensup olan Sahalar, birden Hristiyanlık dinini kabul etmemiştir, bu etkileşim belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Öyle ki günümüzde dahi Sahalar resmîyette Hristiyan olarak görünseler de birçoğu geleneksel inancını sürdürmeye devam etmektedir. Eski ve yeni inanç sistemi harmanlanarak halk hafızasında ve ürünlerinde varlık göstermektedir.

Geleneksel Saha inancı, eski Türk inancının devamı niteliğindedir. Sahaların erken dönemlerde ana kitleden kopmuş olmaları ve uzun süredir farklı toplumlarla da etkileşim içerisinde olmalarının neticesinde günümüzde müstakil olarak nitelendirilebilecek bir Saha inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Ancak Abdülkadir İnan, Şamanizm olarak nitelendirdiği Altay ve Saha geleneksel inancını eski Türk geleneksel inancına kıyasla daha iptidai bulmaktadır. Bunun temel nedeni olarak ana kitleye mensup Türk topluluklarının tarihte kültürel olarak daha üst seviyeye ulaşmış olmalarını gösterir:

Milattan önceki II. yüzyıllarda Çin vakanüvisleri tarafından Hunlarda tespit edilen Gök-Tanrı, güneş, ay, yer-su atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde, muhtelif kültürlerin tesirleri altında kalmalarına rağmen, son devirlere kadar devam ettirilen kültürlerdir. Bu kültürler çağdaş Altaylarda ve Yakutlarda müşahede edilmiştir. Bununla beraber Altay ve Yakut Şamanlığı bütün hâlinde eski Türk dini olarak kabul edilemez. Çok eski devirlerde büyük hakanlıklar ve devletler kuran Türklerin dünya görüşleri ve dinî telakkileri

Altay ve Yakut Şamanizmine nazaran çok gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır.

...Eski Türkler, şüphesizdir ki, Şamanist idiler. Fakat bu Şamanizm Altay ve Yakut Şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı. Avcılık ve iptidai ziraatla dar bir sahada yaşayan küçük boyların dünya görüşleri ve dinî telakkileriyle büyük göçebe hakanlıklar kuran, Çin'den Bizans'a ve İran'a kadar uzanan ulusun dünya görüşü ile dinî telakkilerinin aynı seviyede olmasına imkân yoktur (1986: 1-2).

Geleneksel Saha inancı, günümüzde daha sistemli bir yapı içerisinde. Bu inanç sistemi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Lazar Anreyeviç Afanasyev-Teris'in *Aynı Üöreğe "Tanrı Öğretisi"* (1993) adlı eseridir. Bu eserde geleneksel Saha inancının esasları ve niteliklerinin ortaya konması hedeflenmiş ve Tanrılardan, göğün bölümlerinden, ruhlardan, insana dair hususlardan, gelenek ve göreneklerden bahsedilmiştir (1993). Teris'in bu eseri 2018 yılında Yıldırım ve Kalkan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır. Eserin girişinde Yıldırım ve Kalkan "Tanrı Öğretisi" ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir:

Tanrı Öğretisi, dünya yaratıldığından beri mevcut olan ve insanı yöneten, yetiştiren, geliştiren bir öğretilerdir. Bu öğreti, kişinin kendisini tam olarak bilmesini, var oluş gerçeğini kavraması, tabiatın uçsuz bucaksız hakikatlerinden yaratılarak ortaya çıkmış olduğunu anlamasını hedefler. Tanrı öğretisi, edep ve erdemini yüceltilmesinin öğretisi, insan olmanın bilgisidir. Bu öğretiyi Saha (Yakut) Türklerinin ataları binlerce yıl boyunca titizlikle tecrübe ederek ortaya koymuşlardır. Tanrı Öğretisi genel itibarıyla tabiatı esas alır (2018: 1).

Bu açıklamalardan Tanrı Öğretisi ile ortaya konan düşüncenin geleneksel Türk inanç istemi ile bağdaştığı görülmektedir.¹

Günümüzde eski Türk inancı veya Şamanizm olarak ifade edilen inancı sürdüren Türk topluluklarını Sibiryaya Türkleriyle sınırlamak yanlış olmayacaktır. Sibiryaya Türklerinin nüfusu göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık 300 milyonluk nüfusa sahip Türk Dünyasının yüzde biri dahi bu inancı sürdürmemektedir. Sibiryaya Türklerinden Sahalar ise resmîyette Hristiyan görünse de geleneksel inançlarını devam ettirmekte, şamanlık inancını yaşatmaktadır. Söz konusu durumun en önemli nedeni Sahaların kültürlerine ve köklerine olan bağlılıklarıyla açıklanabilir. Toplum içerisinde kültürün bir parçası olan inanç unsurları bu sayede günümüze dek korunmuş ve işlenilemiştir. Modern yaşamın her alanında bu durumun izlerine rastlanmakla birlikte sözlü kültür içerisinde gözlemlemek daha mümkün olabilmektedir.

---

¹ Geleneksel Saha inancıyla ilgili bir başka çalışma ise Gavriil Vasilyeviç Ksenofontov'a aittir. Ksenofontov'un uzun süre şaman ayinlerine katılarak yaptığı alan araştırmalarına dayanan çok değerli çalışmaları bulunmaktadır. Onun bu çalışmaları Türkiye'de *Yakut Şamanlığı* adıyla Atilla Bağcı tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır: Ksenofontov, G.V. (2011). *Yakut Şamanlığı*. (Çev. Atilla Bağcı). Konya: Kömen Yayınları.

İnceleme

Türkiye Türkolojisinde Saha (Yakut) bilmeceleri üzerine müstakil bir çalışma henüz olmamasına karşın Saha bilmecelerini içeren veya konu alan bazı yayınlar bulunmaktadır. Yuriy Vasilyev, M. Fatih Kirişcioğlu ve Gülsüm Killi'nin *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri* (1996) isimli eserinde 109 Saha bilmecesinin Latin harfli transkripsiyonu ile anlam aktarmalarına yer verilmiştir. Doğan Çolak'ın kaleme aldığı "Saha Türklerinin Bilmeceleri" isimli bildiride ise ele alınan yaklaşık 200 bilmece şekil yönünden incelenmiş ve konuları bakımından tasnif edilmiştir. *Sibirya Çalışmaları-I* isimli eserde Gülsüm Killi Yılmaz tarafından kaleme alınan "Saha (Yakut) Bilmecelerinde "Ayı": Kültürdilbilimsel Bir İnceleme" isimli bölümü yer almaktadır. Killi Yılmaz bu çalışmasında bilmeceler üzerinden Saha kültüründeki ayı imgesini ele almıştır.

Bu çalışmada sözlü kültür ürünlerinden bilmecelerde Saha Türklerinin geleneksel inancının yansımaları incelenmiştir. Ele alınan bilmeceler Sardana Platonovna Oyunskaaya tarafından hazırlanan *Saxa Taabırinnara* "Saha Bilmeceleri" (1975) isimli eserden tespit edilmiştir ve bu örnekler, tarafımızdan Latin harflerine transkribe edilip Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Cevaplarına göre konu tasnifine tabi tutulan bilmeceler ifade ettikleri anlam özelliklerine göre incelenmiştir.

1. Şaman

Geleneksel Türk inancında olduğu gibi geleneksel Saha inancında da şamanlar önemli bir rol üstlenirler ve bu durum Saha bilmecelerine de yansımıştır. Saha bilmecelerinde doğrudan şamanın (*oyuun*) sorulduğu, diğer bir ifadeyle cevabının şaman olduğu örnekler yer almaktadır. Bu bilmecelerde şamanın kıyafetindeki materyallerine, dansına, ayin esnasında söylediği sözlere gönderme yapılarak bilmecelerin kurulduğu görülmektedir. İncelenen eserde cevabı "şaman" olan bilmeceler şunlardır:

- *Toyuktaax çuoraan baar ühü* "Diyorlar ki doğaçlama şarkı söyleyen çan varmış". Bu örnekte şamana ait özelliklerden ikisi benzetme yoluyla verilerek cevabının bulunması istenmiştir. Benzetmelerden ilkinde şamanın ayin sırasındaki terennümüne gönderme yapılarak "şarkı söylemesi" durumuna değinilmiştir. İkinci benzetmede ise şaman kıyafetlerindeki metal materyallerin çan sesine benzer bir ses çıkarması durumuna atıf yapılmıştır.

- *Uot inniger börö laxaaxay baar ühü* "Diyorlar ki ateşin önünde seken kurt varmış". Şamanlar ayin esnasında çeşitli hareketlerle âdeta teatral bir gösteri sergilerler. İlgili bilmecede de şamanın ayin esnasında zıplayarak hareket etmesi seken bir kurda benzetilerek tarif edilmiştir.

- *Bitii bitiydeğine, namı namıñnur ühü* "Diyorlar ki dansçı dans ettiğinde uğultu azalmış". Burada dansçı olarak nitelendirilen şamanın ayin esnasında icra ettiği hareketleri dans ile ilişkilendirilmiş ve şaman bu performansını sergilerken etrafında oluşturulan sessiz ortama dikkat çekilmiştir.

• *Toyon kihi toğus kınattaax turağas sonoğohun miinner ere toğus xallaanı tobulu kuugunaan taxsar ühü* “Diyorlar ki bey kişi dokuz kanatlı doru atına binip dokuz göğü bir yandan bir yana gürültüyle uçarmış”. Diğerlerine göre derin bir yapısı olan bu bilimcede geleneksel inanç ve mitolojik unsurlarla ilgili olan dokuz sayısı, kanatlı at ve yine dokuz sayısının da kullanıldığı dokuz katlı gök ipucu olarak verilerek “şaman” cevabının bulunması istenmiştir. Ayrıca burada cevabı bulabilmek için şamanın yer altı (Aşağı Dünya) ve göğün (Yukarı Dünya) ruhları ile temasa geçebildiği bilgisine de vakıf olmak gerekmektedir. Çünkü “dokuz kanatlı ata binen bey kişinin dokuz katlı gökte uçması” bilgisi, şamanın göğün (Yukarı Dünya) ruhları ile temasına gönderme yapılmaktadır.

Şamanın ayin ritüelini icrası (*oyuun kırara*) da bu inanın önemli bir parçasıdır ve şamanın sergilediği bu ritüel de Saha bilimcilerine yansımıştır:

• *Ağata ardirgur, oğoto oonñoxoluur iyete iñersiyer ühü* “Diyorlar ki babası hırılıyor, çocuğu oynuyor, annesi inliyormuş” bilimcesinde şamanın ritüelini icra ederken terennüm etmesi “babanın hırlamasına”, dans etmesi “çocuğun oynamasına”, davulunun sesi ise “annenin inlemesine” benzetilmiştir.

• *Baha suox mağırır, bastaax xahıtur ühü* “Diyorlar ki başı yok böğürüyor, başı olan feryat ediyormuş” bilimcesinde şamanın çıkardığı sesler “feryat etmeyle”, başsız bir şekilde tasvir edilen davulunun çıkardığı ses ise “böğürmeyle” ilişkilendirilmiştir.

2. Şaman Davulu

Bilmecelerde şamana ait unsurlar da konu edilmektedir. Bunlardan şaman davulu (*düñür*) birçok bilmece içerisinde görülmektedir. Cevabı şaman davulu olan bilimceler şunlardır.

• *Baha suox bark kıl baar ühü* “Diyorlar ki kafası olmayan vahşi hayvan varmış”. Geleneksel Türk inancında davul sesinin ürkütücülüğü ile kötü ruhlar kovulmaktadır. Davul sesi ile vahşi hayvan sesinin ürkütücülüğü birbirine benzetilebilir. Bu bilimcede de davul sesi ile vahşi hayvan sesi arasında böyle bir ilgi kurulmuştur. Ayrıca davulun, sesi çıkarabileceği ağzının bulunması gereken bir başının olmaması nedeniyle söz konusu vahşi hayvan “başsız” olarak nitelendirilmiştir.

• *İtur-ıtur ayara suox* “Ağlar ağlar ağzı yok”. Bu bilimcede davulun çıkardığı ses “ağlamaya” benzetilmiş ve sesin çıktığı organın da olmaması ayrı bir ipucu olarak verilmiştir.

• *Baha suox inax mañırır ühü* “Diyorlar ki başsız inek böğürüyormuş” bilimcesinde yine davulun sesi üzerinden cevaba yönlendirme yapılmış ve ses “ineğin böğürmesine” benzetilmiştir.

• *Oyuun uola kuturan ordootuur ühü* “Diyorlar ki şamanın oğlu deliler gibi bağırır” bilimcesinde davul, şamanın oğlu olarak nitelendirilmiş ve çıkardığı sesin şiddetine gönderme yapılmıştır.

• *Oyuur ihiger oyuuulaax son turar ühü* “Diyorlar ki ormanın içinde süslü kürk duruyormuş” bilmecesinde diğerlerinden farklı olarak davulun görünüşü üzerinden ilgi kurulmaya çalışılmış ve davul süslü bir kürke benzetilmiştir.

• *Baha suox baağınır, köxsö suox kööğünür baar ühü* “Diyorlar ki başsız mırıldayan, sırtsız hırıldayan varmış” bilmecesinde ise davulun başı ile sırtının olmaması ve bu şekilde ses çıkarabilmesi durumu ipucu olarak verilmiştir.

Davulun kullanılmaya başlamadan önce deri kısmının şaman tarafından ısıtılması da bilmecelere konu edilmiştir. Cevabı “davulun ateşte ısıtılırken çıkardığı ses” olan bu bilmeceler şu şekildedir:

• *Iahaxtaax atır meyiite iççakalı-ıççakalı uot dieki kiiren barar ühü* “Diyorlar ki tütsülenmiş aygır beyni soğukta ses çıkara çıkara ateşe giriyormuş”. Bu bilmecede “aygır beyni”ne benzetilen davula ve aynı zamanda ateşin etkisiyle derisinin çıkardığı sese de gönderme yapılmıştır.

• *Kıtulır sılğı kırılı-kırılı uokka kıyaxalanar baar ühü* “Diyorlar ki yaklaşık iki yaşındaki bir at ses çıkara çıkara ateşte yanıyor” bilmecesinde davul “iki yaşındaki bir at”a benzetilmiş ve yine ateşin etkisiyle çıkardığı sese vurgu yapılarak dikkat çekilmiştir.

• *Uluu doydu oğuha möñürü-möñürü uokka kiirbit ühü* “Diyorlar ki büyük ülkenin öküzü böğüre böğüre ateşe giriyormuş” bilmecesinde Saha mitolojinde yeri bulunan “öküz” ile davul arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş ve yukarıdaki diğer bilmecelerde olduğu gibi ateşin etkisiyle ses çıkarması ipucu olarak verilmiştir.

Şaman davulunun tokmağı (*bilaayah*) da bilmecelere konu olmuştur. Bazı bilmecelerde tokmak tek cevap olarak sorulurken bazı bilmecelerde ise davul ve tokmak cevabı birlikte istenmiştir. Aşağıdaki bilmecelerin cevabı davul ve tokmaktır:

• *Baytahın sılğı oyoğohugar burañ oğo buralaan erer ühü* “Diyorlar ki göğsünden şişmanlamış bir atın böğrüne bir çocuk ok gibi çarpıyormuş” bilmecesinde davul “göğsü şişmiş bir atın böğrüne”, tokmak ise “bir çocuğa” benzetilmiş ve tokmağın hareketi “çocuğun ok gibi çarpmasıyla” ilişkilendirilmiştir.

• *Oğoto teppit, iyete iñiersibit ühü* “Diyorlar ki çocuğu vuruyor, annesi inliyormuş” bilmecesinde davul ile tokmak arasında anne ve çocuğu ilgisi kurulmuştur. Burada davul anne, tokmak çocuk olarak nitelendirilmiştir.

• *Kuluna teber da teber, iyete kistiir da kistiir* “Tay tepiyor da tepiyor, kısırak kişniyor da kişniyor” bilmecesinde de yukarıdaki bilmeceye benzer bir anne-çocuk ilgisi kurulmuştur. Bu bilmecede davul kısrağa; tokmak ise taya benzetilmiştir.

Aşağıdaki bilmecelerin cevabı ise davul ve tokmak şeklindedir:

• *Abaahı kuhın añaar kulгааға çoroyo xatan. xaalbit ühü* “Diyorlar ki şeytanın kızının bir kulağı dışarı fırlayıp kuruyup kalmış imiş” bilmecesinde davulun tokmağı, şeytanın kızının kurumuş kulağına benzetilmiştir.

3. Kurban Edilen Hayvanın (Davar/At) Derisi ve Tahta Sırık/Çubuk

Geleneksel Saha inancında kurban edilen hayvanın (davar/at) derisi anlamına gelen *kerex* ve onun derisinin asıldığı tahta sırık/çubuk olan *kuoçay* da bilmecelere konu edilmiştir²:

• *Abaahı uola üñüütün tuora tutan turar ühü* “Diyorlar ki şeytanın oğlu mızrağını enine tutmuş duruyormuş” bilmecesinde sırığa asılmış davar derisi “elinde mızrak olan şeytanın oğluna” benzetilmiştir.

4. Tanrı

Saha bilmeleri arasında Tanrı'nın (*Tañara*) müstakil olarak veya başka unsurlarla bir arada sorulduğu bilmeceler de yer almaktadır. Aşağıdaki bilmecenin tek cevabı bulunmaktadır:

• *Kim beyetin kurduğı körsübetiy? “Kim kendisi gibisini görmemiştir?”* bilmecesinin cevabı Tanrı'dır. Burada Tanrı'nın kendisinden başka hiçbir şeye benzememesi doğrudan soru olarak yöneltilmiştir.

Bir diğer bilmecede Tanrı, *serge*³ ile birlikte konu edilmiştir:

• *Cieğe kuluba, tahrca kinees baar ühü* “Diyorlar ki evde şef, dışarıda prens varmış” bilmecesinde Tanrı “evdeki şefe”; *serge* “ise dışarıdaki prene” benzetilmiştir. *Sergelerin* evin önünde bulunması da bu bilmece de ayrıca bilinmesi gereken bir husustur.

Aşağıdaki bilmecede Tanrı, Rus Çar'ı (Iraaxtaağı) ve şeytan (satana) aynı bilmeceye konu olmuştur:

• *Üöhe doydu öhüöte, allaraa doydu sınduha, orto doydu tulaahına* “Yukarı Dünya'nın kirişi, Aşağı Dünya'nın direği, Orta Dünya'nın desteği”. Yukarı Dünya, geleneksel Saha inancında iyi ruhların ve Tanrıların yer aldığı mitolojik yerdir ve buranın mihengi olan Tanrı “Yukarı Dünya'nın kirişine”

---

² Pekarskiy, *kerex*'i açıklarken ilk maddede “gerekli, lazım olan, lüzumlu” anlamlarını vermiş; ikinci maddede onun kurbanla olan ilgisini açıklamıştır: “Şamanın iştirakiyle kurban sunma, kötü ilahların hiddetini teskin etmek için şaman tarafından kanlı, davarla sunulan putperest kurbanı; ilahın nevine göre başka başka renkten davar kurban getirilir. Etin bir kısmı pişirilir; bu etin en iyi parçaları sofraya kendisi için kesilenlere konulur, kalanı ise hazırunla şaman yer; ziyaretin sonuna doğru ne kalırsa yakılır; davarın derisi, baş, yele, kuyruk ve tırnaklarıyla beraber ormanın تنها bir yerinde bir dala asılır.” Üçüncü maddede ise “kurban olarak sunulan at derisi” bilgisini vermiştir. Pekarskiy, kurbanın derisinin dala/ağaca asıldığı bu merasime *kuoçay kerex* dendiğini belirtmiştir (1945: 479). *Kuoçay* ile ilgili ise şu bilgilere yer vermiştir: “1. Adak edilen davar derilerinin şamanlar tarafından asıldığı herhangi bir dallı budaklı koca karaçam ağacının yerden yüksek olan dalları arasına takılan ve ok biçiminde yontulan bir kulaç uzunluğundaki sırık. Sırığın ortasında açılmış delik bulunur ve sivri ucu biraz yukarıya kaldırılmış olarak daima cenuba mütecevihtir; bu sırık şamanın ve adak edilen davarın göğe gittikleri yolu tasvir etmektedir. 2. Şaman elbisesindeki ay tasvirin üzerine asılan ok tasviri.” (1945: 559).

³ *Serge*, esasında at bağlamaya mahsus bir direktir ancak Sahalar için kutsal bir önemi vardır.

benzetilmiştir. Aşağı Dünya, kötü ruh ve ilahların yaşadığı yerdir. Buranın vazgeçilmez unsuru olan şeytan ise “Aşağı Dünya’nın direği/desteği” olarak tasvir edilmiştir. İnsanlar ise Orta Dünya’da yaşamaktadır. Ruslara bağlı yaşayan Sahalar için bir dönemin “en kudretli kişisi” olma özelliğine sahip Çar ise “Orta Dünya’nın direği/desteği” olarak nitelendirilmiştir.

Tanrı’nın insan (*kihî*) ve Çar ile birlikte konu edildiği bir bilmece de bulunmaktadır:

• *Kihî suptu körörö, ıraaxtaağı - sorox erdine, tañara bukatın körbötö baar ühü* “Diyorlar ki insanın her zaman, çarın nadiren, Tanrı’nın hiç görmediği varmış” bilmecesinde her unsur kendisiyle kıyaslanarak sorulmuştur.

5. Ruh

Bir inanç unsuru olan ruh (*duuha*) da bilmecelerin konuları arasında yer almaktadır:

• *Iraaxtaağı ürdünen, tañaranı anñınan baar ühü* “Diyorlar ki çarın üzerinde, Tanrı’nın altında (bir şey) varmış” bilmecesinde ruh Çar’ın üzerinde, diğer bir ifadeyle insanoğlundan üstün, Tanrı’nın ise altında bir konumda olarak tarif edilmiştir.

6. Günah

Her toplumda insanların uyum içerisinde yaşayabilmesi için uyması ve sakınması gereken bazı temel kurallar bulunmaktadır. Bunlar yasak, tabu, günah gibi çeşitli adlandırmalarla ifade edilmektedir ve toplumsal normları düzenlemede önemli kavramlar olarak kabul görmektedir. Saha bilmeceleri içerisinde günah (*kihî ayıta*) ile ilgili örneklerle de rastlanılmıştır:

• *Köstübekke sılcın ebiller baar ühü* “Diyorlar ki görünmeden giden lekeler varmış” bilmecesinde günah görünmez lekelerle benzetilmiştir ve bu ifadeyle, insanların belirlenen kurallardan uzaklaşması hâlinde içerisine düştükleri durumun onları sürekli takip edeceği inancı yansıtılmaktadır.

• *Muñura billibet buolunay sügeher baar ühü* “Diyorlar ki sayısı bilinmeyen çok yük varmış” bilmecesinde ise günahın çokluğuna vurgu yapılmış ve ağır bir yük olarak nitelendirilmiştir.

Sonuç

Bilmeceler oldukça eski dönemlerden günümüze ulaşmış dil yadigârlarıdır. Onların ortaya çıktığı geçmiş dönemlerde başlayan mitoloji ile olan ilgileri, bilmecelerdeki inanç unsurları vasıtası ile tespit edilebilmektedir. Bilmecelerde yer alan inanç unsurlarının değerlendirildiği bu çalışmada elde edilen bulgular şu şekildedir:

Çalışmada 27 bilmece ele alınmış ve incelenen örneklerde ana ve yardımcı unsurlarla oluşturulan bilmeceler şaman, şaman davulu ve tokmağı, kurban hayvanının derisi ile onun asıldığı çubuk, Tanrı, ruh ve günah konularından oluşmaktadır.

Şamanın doğrudan bilmecelere konu olmasının yanı sıra onun gerçekleştirdiği ayinin cevap olarak sorulduğu bilmeceler de vardır. Şaman davulu doğrudan cevap olarak sorulurken tokmağının da tek cevap olarak istendiği bir bilmece bulunmaktadır. Her iki nesnenin de cevap olarak istendiği bilmeceler yer almaktadır. Davulun çalınmaya hazırlanırken ısıtılma işleminde çıkardığı ses de bilmecelere konu olmuştur. Tanrı müstakil bir şekilde bilmecede yer alırken insan, şeytan ve Rus Çar'ı ile birlikte de bilmecelerin konusunu oluşturmuştur.

Ele alınan bilmecelerde tespit edilen bulgulardan hareketle şamanın yanı sıra şaman ayininin, ayinde kullanılan temel eşyaların her detayının bilmecelere yansıtılması Sahalar arasında bu inancın geniş yer kapladığını açıkça göstermektedir.

Ele alınan bu bilmecelerin cevaplarına göre konu dağılımları şu şekildedir:

Bilmecenin konusu	Tespit edilen bilmece sayısı
Şaman	4
Şaman davulu	15
Kurban hayvanının derisi ve onun asıldığı çubuk	1
Tanrı	4
Ruh	1
Günah	2
Toplam	27

Saha bilmecelerinde yer alan inanç unsurları burada tespit edilen örneklerle sınırlı değildir. Çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları dolayısıyla buraya bir bölümü alınan inanç unsurları ile ilgili yapılacak daha geniş çalışmalarda konuyla ilgili farklı ve detaylı bilgiler ortaya çıkabilecektir.

KAYNAKÇA

- Boratav, P. N. - Başgöz, İ. (1974). Türk halk bilmeceleri. (çev.: Vedat Aydınoglu), *Folkloru Doğru*, 37, 2-13.
- Çelebioğlu, A. - Öksüz, Y. Z. (1979). *Türk bilmeceler hazinesi (TBH)*. İstanbul: Ülker Yayınevi.
- Çolak, D. (2014). Saha Türklerinin bilmeceleri. *VI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 4-7 Aralık 2013, (hzl. Hatice Şahin ve İbrahim Karahancı), 445-460, Bursa: Star Ajans.
- Elçin, Ş. (1989). *Türk bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İçel, H. (2005). *Batı Türklerinin dörtlüklerden kurulu bilmeceleri üzerinde bir araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jurayeva, M. (2014). Mit ve bilmece. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 9, 97-99.
- Killi Yılmaz, G. (2023). Saha (Yakut) bilmecelerinde “ayı”: Kültürdilbilimsel bir inceleme. *Sibirya Çalışmaları-I*, (ed.: Vildan Koçoğlu Gündoğdu vd.), 181-200, Ankara: Nobel Yayınları.
- Ksenofontov, G.V. (2011). *Yakut şamanlığı*. (çev.: Atilla Bağcı), Konya: Kömen Yayınları.
- Oyunskaya, S.P. (1975). *Saxa taabınnara*. Yakutskay: Saxa Sirineeği Kiniğe İzdatel'stvota.
- Pekarskiy, E. K. (1945). *Yakut dili sözlüğü*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası.
- Şimşek, E. (2003). Bilmeceler. *Türk dünyası orta edebiyatı Türk dünyası edebiyatı tarihi*, C. 3, 224-250, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Teris-Afanasyev, L.A. (1993). *Aynu üöreğe*. Yakustk: Ministerstvo Kulturu Respubliki Saxa (Yakutiya).
- Türkyılmaz, D. (2007). *Türk dünyasında bilmece*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Türkyılmaz, D. (2009). Ortak sır kalıplarımız: Türk dünyası bilmeceleri üzerine. *Millî Folklor*, 81, 40-53.
- Vasilyev, Y. vd. (1996). *Saha (Yakut) halk edebiyatı örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, H. - Kalkan, N. (2018). *Saha Türklerinde Tanrı öğretisi-Şamanizm*. Ankara: Gazi Kitabevi.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.